ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ВА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ

Курбанов Шерзод Мураткобилович
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети катта ўқитувчиси,
ю.ф.ф.д. (PhD).

https://doi.org/10.5281/zenodo.24455785

Аннотация. *Мақолада ҳуқуқбузарликлар профилактикасида сунъий интеллект, видеоаналитика ва катта маълумотлар таҳлили технологияларидан фойдаланишнинг имкониятлари ва ҳуқуқий чегаралари таҳлил қилинган. Ўзбекистонда жорий этилаётган анти-фрод платформаси, «Хавфсиз шаҳар» тизимлари ва сунъий интеллектга асосланган мониторинг амалиёти кўриб чиқилган. Алоҳида эътибор алгоритмик дискриминация, шахсий ҳаёт дахлсизлиги ва қарорларнинг тушунтирилиши масалаларига қаратилган ва миллий қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *сунъий интеллект, предиктив таҳлил, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, «Хавфсиз шаҳар», анти-фрод, шахсга доир маълумотлар, алгоритмик шаффофлик.*

Аннотация. *В статье анализируются возможности и правовые пределы применения искусственного интеллекта, видеоаналитики и анализа больших данных в профилактике правонарушений. Рассматривается практика Узбекистана (антифрод-платформа, системы «Безопасный город»), риски алгоритмической дискриминации и вмешательства в частную жизнь; предлагаются меры по совершенствованию законодательства.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, предиктивная аналитика, профилактика правонарушений, безопасный город, персональные данные.*

Abstract. *The article examines the opportunities and legal limits of using artificial intelligence, video analytics and big data in offence prevention. It reviews Uzbekistan's practice (the anti-fraud platform and Safe City systems), discusses the risks of algorithmic discrimination and privacy intrusion, and proposes legislative improvements.*

Keywords: *artificial intelligence, predictive analytics, crime prevention, safe city, personal data, algorithmic transparency.*

Кириш

Рақамли технологиялар бир вақтнинг ўзида жиноятчилик учун янги имкониятлар ва унга қарши кураш учун янги воситалар яратмоқда. Расмий маълумотларга кўра, 2025 йилда Ўзбекистонда қайд этилган жиноятларнинг қарийб ярми ахборот технологиялари ёрдамида содир этилган [1]. Бундай шароитда профилактиканинг анъанавий шакллари – суҳбат, патруллик, якка иш – етарли эмас: улар маълумотларни тезкор таҳлил қиладиган ва хавфни олдиндан аниқлайдиган тизимлар билан тўлдирилиши лозим.

Шу билан бирга, сунъий интеллектнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида қўлланиши инсон ҳуқуқлари учун жиддий хавфларни ҳам юзага чиқаради: шахсий ҳаёт дахлсизлигининг чекланиши, алгоритмларнинг айрим ижтимоий гуруҳларга нисбатан тенгсиз натижа бериши ва қарорларнинг «қора қути» тарзида қабул қилиниши.

Мақоланинг мақсади – ушбу икки томонлама жиҳатни таҳлил қилиб, самарадорлик ва қонунийлик орасидаги мувозанани таъминлаш йўлларини асослашдан иборат.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Предиктив (олдиндан башорат қилувчи) полиция фаолиятининг батафсил таҳлили RAND корпорациясининг 2013 йилдаги тадқиқотида берилган. Унда муаллифлар предиктив усулларнинг самараси башоратнинг ўзида эмас, балки унга асосланган амалий профилактик чораларнинг сифатига боғлиқ эканини таъкидлайди [2]. Бошқача айтганда, алгоритм фақат «қаерда ва қачон» саволига жавоб беради, «нима қилиш керак» саволи эса криминологик билим ва инсон мулоҳазаси доирасида қолади.

Халқаро тартибга солиш нуқтаи назаридан Европа Иттифоқининг 2024/1689-сон Регламенти (AI Act) алоҳида аҳамиятга эга. Унда шахснинг жиноят содир этиш хавфини фақат профайллаш ёки шахсий хусусиятлари асосида баҳолашга бағишланган тизимлар тақиқланган, ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги бошқа кўплаб тизимлар эса «юқори хавфли» деб топилиб, уларга шаффофлик, инсон назорати ва маълумотлар сифатига оид талаблар қўйилган [3]. Бу ёндашув миллий қонунчилик учун фойдали модель бўлиши мумкин.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда қиёсий-ҳуқуқий, тизимли-функционал ва прогностик усуллардан фойдаланилди. Ўзбекистон норматив ҳужжатлари, Европа Иттифоқи регламенти ва расмий оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган маълумотлар таҳлил қилинди.

Таҳлил ва натижалар

1. Технологик профилактиканинг асосий йўналишлари. Амалиётда сунъий интеллект профилактикада тўрт йўналишда қўлланилмоқда:

1. **Маконий-вақтий прогноз** – жиноятлар кўп содир этиладиган ҳудуд ва вақт оралиғини аниқлаб, патрул ва профилактик ресурсларни тақсимлаш.
2. **Видеоаналитика** – жамоат жойларидаги хавфли вазиятларни, йўл ҳаракати қоидалари бузилишини автоматик аниқлаш.
3. **Молиявий анти-фрод тизимлари** – шубҳали ўтказмаларни реал вақт режимида аниқлаб, фирибгарликнинг олдини олиш.
4. **Рақамли муҳит мониторинги** – зарарли дастурлар, фишинг сайтлари ва фирибгарона қўнғироқларни аниқлаш ва блоклаш.

2. Ўзбекистон амалиёти. Ички ишлар вазирлиги, Марказий банк ва Бош прокуратура томонидан ишлаб чиқилган ягона анти-фрод платформаси ёрдамида 10 мингга яқин шубҳали карта музлатилиб, 1,72 трлн сўмлик фирибгарона ўтказмаларнинг олди олинган; зарарли кодни аниқлаб изоляция қилувчи «Кибер қалқон» тизими синовдан ўтказилмоқда [4]. Бу – технологик профилактиканинг аниқ ва ўлчанадиган натижа беришини кўрсатувчи мисолдир: жиноят оқибати бартараф этилмай, унинг олди олинади.

Шунингдек, 2025 йилда Тошкентда тирбандликларни қисқартириш ва йўл ҳаракати хавфсизлигини оширишга қаратилган сунъий интеллект маркази ишга туширилди [5]. Йўл ҳаракати соҳасидаги ҳуқуқбузарликларни фото-видео асосида автоматик қайд этиш эса бир неча йилдан буён «Хавфсиз шаҳар» тизимлари доирасида қўлланиб келинмоқда.

Норматив асос сифатида Президентнинг 2021 йил 17 февралдаги ПҚ-4996-сон «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳамда 2024 йилда тасдиқланган 2030 йилгача сунъий интеллект технологияларини ривожлантириш стратегиясини кўрсатиш мумкин.

Шунингдек, Президентнинг 2025 йил 30 апрелдаги қарори билан Марказий банк шубҳали ўтказмаларни аниқлаш механизмини ишлаб чиқиши ва маълумотларни Ички ишлар вазирлигига электрон алмашинув тизими орқали узатиши назарда тутилган [6].

3. Ҳуқуқий хавфлар. Технологик профилактиканинг кенгайиши қуйидаги ҳуқуқий муаммоларни юзага чиқаради.

Биринчидан, **шахсий ҳаёт дахлсизлиги**. Конституция ҳар кимнинг шахсий ҳаёти дахлсизлигини кафолатлайди, «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги Қонун (2019) эса маълумотларни ишлаш асосларини белгилайди. Бироқ биометрик идентификация (юзни таниб олиш) тизимларидан жамоат жойларида фойдаланишнинг асослари, маълумотларни сақлаш муддатлари ва уларга кириш ҳуқуқига эга шахслар доираси қонун даражасида аниқ тартибга солинмаган.

Иккинчидан, **алгоритмик дискриминация**. Предиктив моделлар ўтмишдаги маълумотларга таянади. Агар айрим ҳудудларда аввал назорат кучли бўлган бўлса, алгоритм айнан шу ҳудудларни «хавфли» деб белгилайди, назорат янада кучаяди ва бу ёпиқ давра (feedback loop) ҳосил қилади [2].

Учинчидан, **шаффофлик ва жавобгарлик**. Алгоритм тавсияси асосида фуқаронинг картаси музлатилса ёки у профилактик ҳисобга олинса, шахс бунинг сабабини билиш ва шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлиши керак. Акс ҳолда автоматлаштирилган қарор суд ва маъмурий назоратдан четда қолади.

Тўртинчидан, **кадрлар салоҳияти**. Ички ишлар вазирлиги ҳайъати мажлисида ходимларнинг киберхавфсизлик бўйича билим ва кўникмаларини ошириш бўйича қўшимча вазифалар белгиланган бу муаммонинг долзарблигини тасдиқлайди [7]. Сунъий интеллект натижаларини тўғри талқин қила олмайдиган ходим тизимдан самарали фойдалана олмайди.

Хулоса ва таклифлар

Сунъий интеллект ва рақамли технологиялар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини реактив моделдан проактив моделга ўтказишнинг кучли воситасидир. Анти-фрод платформаси натижалари буни амалда тасдиқлади. Бироқ технологияларнинг жорий этилиши ҳуқуқий кафолатлардан олдинда кетмоқда. Шу боис қуйидагилар таклиф этилади:

1. «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонунга профилактикада автоматлаштирилган тизимлардан фойдаланиш асосларини белгиловчи модда киритиш: алгоритм тавсияси фақат мансабдор шахс томонидан текширилгандан кейин ҳуқуқий оқибат келтириб чиқариши мумкинлиги («инсон назорати» тамойили).

2. Шахсни фақат алгоритмик профайллаш асосида профилактик ҳисобга олишни тақиқлаш.

3. Жамоат жойларида биометрик идентификациядан фойдаланиш асослари, маълумотларни сақлашнинг чекланган муддатлари ва уларга кириш журналини мажбурий юритишни қонунда белгилаш.

4. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида қўлланиладиган сунъий интеллект тизимлари учун инсон ҳуқуқларига таъсирни дастлабки баҳолаш ва мустақил аудит тартибини жорий этиш.

5. Автоматлаштирилган тизим қарори (масалан, картани музлатиш) устидан шикоят қилишнинг тезкор ва оддий тартибини белгилаш.

6. Жамоат хавфсизлиги соҳасидаги олий таълим муассасалари ўқув дастурларига «Сунъий интеллект ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти» фанини киритиш.

Ушбу чоралар технологик профилактика самарадорлигини ошириш билан бирга, аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига бўлган ишончини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Uzbekistan sees 90% of cybercrimes committed from abroad // Daryo.uz, 08.10.2026. – https://daryo.uz/en/2026/10/08/uzbekistan-sees-90-of-cybercrimes-committed-from-abroad/.
2. Perry W.L., McInnis B., Price C.C., Smith S.C., Hollywood J.S. Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations. – Santa Monica: RAND Corporation, 2013.
3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), 13.06.2024.
4. Authorities freeze 10,000 suspicious cards, blocking UZS 1.72 trillion in fraudulent transfers // Kun.uz, 15.06.2026. – https://kun.uz/en/news/2026/06/15/authorities-freeze-10000-suspicious-cards-blocking-uzs-172-trillion-in-fraudulent-transfers-26fbe2.
5. Tashkent launches AI center to combat traffic jams and enhance road safety // Kun.uz, 24.06.2025.
6. Ички ишлар вазирлиги. Кибержиноятчиликка қарши кураш ҳақида ахборот (2025 йил 7 май). – https://gov.uz/en/iiv/news/view/52319.
7. Results of the Ministry of Internal Affairs board meeting // Kun.uz. – https://kun.uz/en/61061710.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, 17.02.2021, ПҚ-4996.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Шахсга доир маълумотлар тўғрисида»ги Қонуни, 02.07.2019, ЎРҚ-547.